

FIGYELŐ

NÉPRAJZ A NAGYKÖZÖNSÉGNEK

SZÜCS SÁNDOR: PUSZTAI KRÓNIKA

Minden néprajzos irigyleti az író, a megjelenítés képességéért, mikor gyűjtés közben meg kell küzdenie azzal a feladattal, hogy a népelet színes gazdagságát belesűrítse feljegyzéseibe. Mindig hiányt érez a tudományosan szétválasztott, rendszerezett, magyarázott adatok és a való élet között. Lehetetlen feladat adatszerűen megragadni a látott és hallott életet, mely mindig több, mint a még oly pontos és részletes tudományos feljegyzés. Ezt a „többet”, — a látott valóság egészét, — vagyis inkább jellemző színeit és hangulatát — üldözi a kutató egyre több részletre kiterjedő adatgyűjtésével s ezt ragadja meg az író, aki a népelet ábrázolására vállalkozik. Mindkét törekvés egy: hiteles képet adni egy különleges világról. Az író teremt valamit, ami olyan, mint az átélt valóság. A tudós leírja azt, amit látott, az eredeti valóságot, de sohasem idézi fel úgy, ahogy találkozott vele. Az elsőből hiányzik az adat, a másodikból az élet színe.

Érdekes, hogy mindkét részről megvan a vágy a kétféle hitelesség egyezésére. Móricz adatgyűjtő mohósága, feljegyzéseinek szinte nyers felhasználása, a népi írók falukutatása mutatja ennek a vágnak jelentkezését az írók részéről. A másik részről a néprajzi íróknak az a törekvése, hogy az anyagot a tudományos adatszerűsége túl életszerű részleteiben mutassák be és megjelenítésé szélesítsék ki. Gyóffy Nagy-kunsági Krónikája teremtette meg a műfajt, Kiss Lajos folytatta a Szegény ember és a Szegény asszony életével, Luby Margit a Fogó legelő-kön-nek s végül Szücs Sándor, előbb a Régi Sárrét világával, most pedig a Pusztai krónikával.

Szücs Sándor legkisebb közlése is gondos megformálásával írói munkának hat. A Pusztai krónika azonban már eredetileg is közönségnek szánt mű és szerencsésen egyesíti a kétféle hitelességet, az anyaggal rendelkező kutatóé a megjelenítő eszközökkel rendelkező íróéval. Az anyag, amit benne kapunk, a legjobb és legérdekesebb, amit a néprajz nyújthat. A régi néphit ősiségeinek jelenleg — sőt bátran mondhatjuk, eddig ő a legkiválóbb kutatója. Kálmány Lajos óta nem volt ilyen szerencséskezű gyűjtőnk, aki ennyi különleges értéket tudott volna megmenteni a feledésbe merülő régi néphitből. Úgy látszik, hogy a mindenütt lappangó hagyomány legősibb, leggazdagabb rétegéhez csak az olyan gyűjtő tud hozzáférni, aki a nép közt él, állandó kapcsolatban egy vidék életével s egész élete munkáját áldozza rá a teljes hagyomány összegyűjtésére.

Szücs Sándor hozzászoktatott, hogy minden írásában dűskálunk a gazdag anyagban táltosok, réti emberek, pásztorok és betyárok világából. Ez a

könyv nevezetes néprajzi dokumantum volna akkor is, ha nem volna benne más, mint újabb csodás történetek táltosokról, pákászok madárfogó mesterkedései, a régi gazdálkodás meglevenedő képe, a nyomtató szerű az ágyás közepén izzadó gyerekekkel, vagy látók és varázslók praktikái. De Szücs Sándor mindig tartogat valami meglepetést is kifogyhatatlan gyűjtőtárisznyájában. Legutóbb a „Tetejetlen fa” mesés képzetének élő néphitbeli formájával lepett meg, az egyetlen hiteles adattal, mely a világfájára felhágó, égiekkel társalkodó sámán szertartásából réti pásztorok közt fennmaradt. Most a pásztorok csónakbatemetkező szokásáról hallunk első ízben s talán sikerül még olyan részletét kibányásznia a hagyománynak, melynek alapján biztosan összekapcsolhatjuk az új adatokat ugor rokonaink temetkezési szokásaival.

Természetesen nemcsak az néprajz, amiben ősi eredetet lehet kimutatni. Néprajz az egész népélet, ha leírja valaki s annál jobb néprajz, minél hitelesebb, minél részletesebb a leírás. Ilyen értelemben minden történet, mely betyárok kalandjairól, csárdák rejtelmes életéről, pásztorok és menyecskék viselt dolgairól szól, itt a legjobb értelemben vett néprajzi leírás. Az olvasó sokszor csak a zamatosan előadott anekdótát veszi tudomásul, színes képet a nép életéből, a néprajzos meglátja a stílus felszíne alatt az „adatot” is, a kiváló gyűjtő munkáját s csodálja a megrögzítés részletességét és hűségét.

Írói hitelessége abban a megjelenítő képességben van, amellyel a régi világról beszámoló pásztor, pákászt élénk is varázsolja környezetével, a közbeszólo menyecskével, sőt önmagával, a gyűjtővel egyetemben. Ahogy kis jelenetek kerekednek ki, az adatok köré ugyanolyan légkörrel és ugyanolyan nyelven, mint magában az „anyagban”. A kettő egy és oszthatatlan s láthatatlanná csiszolt átmenetekkel olvad egymásba: a beszélgetők s a beszélgetésben meglevenedő mult képe, a felhangzó nóták s a beszélők nyelvének zamata az író nyelvének zamatával.

Legfőbb írói erénye mégis az a bujkáló, mikszáthi mosoly, mely ott lebeg a sorok és alakok fölött, ami közelség és távolság egyszerre: emberi közelség anyagához és írói távolság tőle. Az író bujtatja érzelmeit, meghúzódik a tárgy mögé, előtérbe engedi, hogy fölötte tudjon maradni. Csak annyit hagy benne magából, amennyi színt ad az anyagnak: a formát.

BALASSA IVÁN: NÉPRAJZI TANKÖNYV

A földművelési kormányzat kötelezővé tette a néprajz tanítását a mezőgazdasági középiskolában s ezzel a néphagyomány sokszáz diák számára éppen olyan jelentőségű ismeretanyaggá vált, mint a földrajz vagy a történelem. Kétségtől nagy diadal, amit egyes felelős tényezők jóindulatának köszönhet a néprajzosok tábora. Ennek a diadalnak a folytatása, hogy Balassa Iván tankönyvet írt a diákok számára s ezt a folytatást már magának köszönheti a néprajz-tudomány. Kérdés azonban, hogy ezt is diadalnak lehet-e számítani?

Ha az olvasó most azt várja, hogy a könyv felfogását, beosztását, arányát fogjuk kifogásolni, tárgyi tévedéseit fogjuk szóvátenni és így vonjuk meg mérlegét, akkor nem képes elképzelni a feladatot, amivel a bíráló szembe került. Hogy erről fogalmat adjon, kénytelen idézetekhez folyamodni.

A Népköltészet fejezetét így vezeti be a szerző: „A magyar nép nagy része földműveléssel foglalkozik. Idejének jelentős részét mezőn megszokott munkában tölti s ott szorosabban vett *szellemi megnyilatkozásoknak nem sok lehetősége mutatkozik*. A természetes életfolyamat azt kívánja, hogy a testet és lelket egyenlő arányban foglalkoztassuk, mert csak így van meg köztük a kellő egyensúly. Ezért van az, hogy a magyar ember, mikor mindennapi fáradságos munkáját elvégezte, *nem a pihenés megszokott formáját, a lefekvést választja*, hanem felkeresi a társas összejöveleteket. A fonók, a kalákák utáni mulatságok, a tengerifosztás és morzsolás, a téli esték hosszúra nyúlt tanyázása ad a legtöbb alkalmat arra, hogy a mindennapi élet egyhangúságából kivetkőzve, *szellemi irányba is táplálékot szerezzenek maguk számára*.”

Mit kifogásoljunk itt, milyen „tévedést” igazítsunk helyre? „Felfogás”-ról kell itt vitatkozni? A fogalmazásnak ilyen színvonalán még „tárgyi tévedés” nélkül sem lehet olyat mondani, ami helytálló. Itt maga a megfogalmazás a tárgyi tévedés. Emeljünk ki néhány példát — irodalmi folyóirat olvasói kedvéért — a népköltészet fejezeteiből.

„A népdal a nép érzelmi költészete. A műköltészetben a szöveg és a dallam szétvált. A népdalban a kettő a *legteljesebb egységben* jelentkezik. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a szöveg mindig ugyanazzal a dallammal jelenik meg, hanem a meglevő dallamhoz *mindig új* szöveg keletkezik. Sokszor egy ősi, nem egyszer ezeréves multra visszatekintő dallamhoz egy alig néhány évvel ezelőtt keletkezett szöveg kapcsolódik. A népi műveltség ezeket az időben nagyon távoleső elemeket olyan egységbe tudja forrasztani, hogy bennük semmi *zökkenő* nem vehető észre.” Így kapja a tanuló azt a tényt, hogy a dallam- és szövegráhúzások állandó gyakorlata mellett is egy-egy szerencsés találkozásból, ügyes igazításból új hangulatú — és hosszú életű — művészi formák jönnek létre.

„A népi összejöveleteken elhangzott meséket, mondákat, balladákat vagy népdalokat mindenki magának *vallja*. Ennek *ellenére* mindegyiknek *külön előadója* van, aki a benne élő hagyományokból költői tehetsége szerint *állítja össze* mondanivalóját.” Itt arról van szó hogy meséhez, daloláshoz más-más embernek van tehetsége és hogy a mesét — de csak azt — az előadás pillanatában kell megformálni, mert nem szó szerint él az emlékezetben. A néprajzos, aki mindezt sejti, eltűnődhet, hogy mit vesz ki majd ebből a tájékozatlan olvasó?

Az írástalan kultúra és a közösségi alkotás kérdései a következő mondatokban kerülnek olvasói elé: „A *műköltészet* termékei írásba rögződve, csak *részben alkalmasak* arra, hogy mindazt az érzést kifejezzék, mely írójuk lelkében az alkotás pillanatában élt. A nyomtatott szöveg olvasása egyébként is *más és más eredményt vált ki* az olvasó lelkéből. Ezzel szemben a népköltészet előadásmódja szóbeli.” ... „a pillanatnyi alkotás bélyegét hordozza magán.” (Nb. itt is költészetet említ, pedig meséről beszél.) „A népdalnak is, mint általában a legtöbb népi *alkotásnak* egyik *legjellemzőbb vonása*, hogy szerzője többnyire ismeretlen. Legfeljebb olyan esetben *tűnik ki a neve*, amikor nagy költőknek a néphez közelálló dolgait a nép magáénak ismeri el és átveszi.”

Ezekhez az idézetekhez nem tudjuk hozzátenni mindazt, ami körülötte van és ami körülötte hiányzik. Nem láthatja az olvasó, hogy milyen kapcsolat

nélkül követik egymást az ilyen idézett részek, mennyire hiányzik a gondolatmenet, melyből kialakulna a dolgok jelentősége, hogy a teljes szöveg összefüggésében ezek a részek még értelmetlenebbül hatnak, mint kiragadva. S ez a fogalmazás végigkísér az egész könyvön. Még a tárgyi részben is lépten-nyomon felbukkannak ilyen példa-mondatok, ahol pedig tárgyak és tények felsorolása mégis csak könnyebb feladatot ró a gondolatokkal küzködő könyvrőrra. Így aztán mi értelme volna hiányolni, hogy például a közösségi alkotás kapkodó emlegetéséből kimaradt az örökölt fordulatoknak példaadó szerepe és a variálás, mely által a közösségi ízlés diadalmaskodik az egyéni formákon, vagy hogy a tárgyi részben például hiányos a vejsze leírása, cégét nem mutat be kép, varsa, ez a fontos és annyira elterjedt halászszerszám nem is szerepel a tárgyalásban, hogy kimaradt a jégallatti halászat gyalommal, de szerepel egy hosszú lírai Herman Ottó-idézet a magyar halász jelleméről, hogy a „szelelés” leírása a szárazgazdálkodásban elég hiányos, vagy a szövegből úgy értjük, hogy a „kölyű”-ben búzát törtek, nem kölest s mellest ezt a szerszámot nem mutatja be képen, míg a mindenfelé látható közönséges vizimalmot igen, (hogy a szerző legsajátabb ismereteiből, a népi gazdálkodásból is vegyünk példát); hogy a zene, tánc, játék fejezete semmit nem mond sem az anyagról, sem a tudományról, vagy minek említsünk olyasmit is, hogy az irodalomból kihagytuk volna Lükő kis népművészeti közlését, mely csak a Hortobágyról közöl néhány adatot, de bevettük volna Bátky—Győrffy—Visky Népművészetét, az egyetlen összefoglaló kiadványt, vagy kihagytuk volna Tóth János kis füzetét a vasi építkezésről, vagy Róheim zavart okozó Néphitét. Mindez és sok egyéb eltörpül az anyag tárgyalásának színvonala mellett.

Arra gondolunk, hogy a mezőgazdasági középiskolában parasztfiúk fog-nak találkozni a magas kultúrával, akik benne élnek a népeletben s ennek az ismert „anyagnak” tudományos tárgyalása fogja legkönnyebben megvilágítani előttük a tudomány értelmét az ember számára s ebben a tantárgyban fog megvilágosodni az is, mit jelent a néphagyomány a saját számukra és a kultúra, a tudomány számára. Ezekre a gondolatainkra válaszol a könyv a hasonló részekkel: „A magyar nép életmegnyilvánulásai-közt jó néhány babonával, hiedelemmel ismerkedtünk meg. A mai természettudományi gondolkodású ember el sem tudja képzelni, hogy az egyébként józan és a valósághoz annyira ragaszkodó magyar ember hogy tud ezekben hinni. Ennek oka a paraszti élet egyetemességében keresendő. Ugyanaz az ember szánt-vet, aki házat épít, vagy szükség esetén fűr-farag. De nemcsak anyagi szükségletét kell magának kielégítenie, hanem szellemieket is. Ezért maga teremtett meg az őt legjobban gyönyörködtető költészeti műfajokat is... De önmagának kellett megtalálnia a magyarázatot azokra a látszólag csodálatos eseményekre is, melyek a mindennapi életben körülveszik.” A „földhözragadt parasztság” „megmaradt őseitől örökölt magyarázatok mellett” s ezért „babona, hiedelem rendkívül fontos alkotóeleme a népi műveltségnek, mert csak ennek segítségével tudják a körülöttük élő világ jelenségeit megmagyarázni”.

Mitosz, varázslás, szellemhit, ezeknek végtelen időbeli távlatai, lélektani jelentősége, történeti fejlődése ide egyszerűsödik, hogy a parasztságnak meg kellett találni a magyarázatot a jelenségekre, melyek a mindennapi életben körül-

veszik! De még nem képeztünk el eléggé. „A zúgattyú nemcsak hazánkban elterjedt játékszer, hanem éppen így ismerik az ausztráliai bennszülöttek, az amerikai indiánok és Közép-Ázsia török népei. Ezeket az egyezéseket a gyermekeknek mindenütt azonos játékszenvedélyén, utánzó hajlandóságán kívül az azonos földrajzi és történeti körülmények is magyarázzák.” De gyereünk közelebb, haza a fonóba. „Vidám beszélgetés, hírmondás, pletykázás közben gyorsan telik az idő. Később a dalolásra és a fonóbeli játékokra is sor kerül. Sokszor egész táncmulatság kerekedik ki. (Ahol a szerző nem tudja, mit lehet komoly tárgyalásban elmondani valamely jelenségről, ott ilyen színes leírások szerepelnek, sajnos elég gyakran. Aztán így fejezi be az ismertetést:) A fonó a fiatalság gyakori együttléte miatt szinte a falu házasságszerző intézményévé vált.”

„A hajnak a megetetése, a szerelmesnek vele való megkötözése mind a haj fontosságát mutatja a nép életében.” Jegyezzük meg itt mellékesen, hogy sehol sincs megvonva a határ régi és mai állapot, általános, vagy esetleges jelenség között s képzeljük el, milyen zavart okoz majd ez a parasztfijúság fejében. S vajjon mit szólnak az ilyen megállapításokhoz: „Ez az átmeneti korszak 12—16 éves korig tart. Ebben az időben a fiatalok nagyon nehezen tudnak beleilleszkedni a falu társadalmába.”

Fokozatosan elszomorodik az ember. Már nem is a néprajz, vagy a tudomány nevében pirul, hanem egyáltalán a műveltség nevében. A műveltség magasabbrendű voltáról, a műveltség szükségességéről akarjuk meggyőzni ezeket a fiatalokat s akkor engedjük, hogy szakemberek ilyen mondatain bukdácsoljanak: „A magyar nép szellemi megnyilatkozásait nemcsak a nyelvvel fejezzük ki, hanem a zenével is.” „A néprajz eddig tárgyalt része a tárgyakat és jelenségeket elsősorban a térben mutatta be. Ezzel szemben a most bemutatandó szellemi néprajz jelenségei időbeli egymásutániségben ismerhetők meg... A szellemi néprajzot nem osztályozhatjuk célja (?) alapján. Ennek a megjelenésnek olyan eszközei vannak, melyek révén a szellemi megnyilatkozásokat érzékelni tudjuk.” „A malmok a népelet elmaradhatatlan tartozékai. Ennek egyik bizonyítéka az a sok népdal, mely a malomhoz fűződik.”

Valószínű, hogy ezek a mondatok azt az első formát mutatják, melyben a gondolatok a szerző tollára jöttek. A pongyola veszélyes öltöny, csak az vegye magára, akinek nincs rejteni valója. Akinek a fejében ilyen ködös formában élnek a jelenségek, ennyire megemészthetetlenek a problémák, annak ezt gondos munkával kellett volna takargatnia. Akkor még mindig messze volnánk attól, hogy jó összefoglalást kapjunk a néprajz anyagáról, módszeréről és kérdéseiről, még távolabb attól, hogy jó tankönyvet kapjunk, melyben a válogatás és az előadás módja valami nevelői elgondolást érvényesítene. De legalább nem lett volna ilyen kezdetleges.

S most csak azt kérdezzük, mért kellett megtörténni, hogy az első megértő és jóindulatú lépés hivatalos tényezők részéről ilyen eredményre vezetett? Vajjon nem kellene kötelezővé tenni a néprajz tanulását néprajzi könyvírók számára is?